

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА КРАЇНОЗНАВСТВА ТА ТУРИЗМУ

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ У ФОКУСІ ТЕМНОГО
ТУРИЗМУ: ЕТИЧНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В
УКРАЇНІ

галузі знань: 24 Сфера обслуговування
за спеціальністю: 242 Туризм і рекреація
за освітньо-професійною програмою: Туризм
на здобуття освітнього ступеня: Бакалавра

Кваліфікаційна робота бакалавра
здобувачки денної форми навчання
IV курсу
групи «Організація туристичної
діяльності»
Черненко Богдани Владиславівни

Науковий керівник:
к.геогр.н., асист.,
Наталія Степанівна Довгань

КИЇВ – 2025

ЗМІСТ

ЗМІСТ.....	2
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕМНИЙ ТУРИЗМ ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ	6
1.1. Концептуальні засади та еволюція темного туризму: теоретичний вимір	6
1.2. Класифікація об'єктів темного туризму	8
1.3. Соціокультурне значення та вплив на суспільство	10
1.4. Методика вивчення темного туризму	12
Висновки до розділу 1	13
РОЗДІЛ 2. КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ В УМОВАХ РУЙНУВАНЬ: МОЖЛИВОСТІ ІНТЕГРАЦІЇ В ТЕМНИЙ ТУРИЗМ	15
2.1. Сучасний стан об'єктів культурної спадщини України.....	15
2.2. Зруйновані пам'ятки як потенційні об'єкти темного туризму	17
2.3. Аналіз міжнародних практик використання зруйнованої спадщини в туризмі	19
2.4. Потенціал темного туризму для збереження пам'яті та культурної ідентичності	24
2.5. Кейс-аналіз: Буча, Ізюм, Маріуполь як приклади темного туризму в Україні	25
Висновки до розділу 2	30
РОЗДІЛ 3. ЕТИЧНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТЕМНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	32
3.1. Етичні дилеми у популяризації місць трагедій	32
3.2. Ставлення суспільства до темного туризму: ризики та очікування	34
3.3. Можливості інтеграції темного туризму в культурну політику України.....	37
3.4. Перспективи розвитку темного туризму в Україні з урахуванням міжнародного досвіду.....	40
Висновки до розділу 3	44
ВИСНОВКИ.....	46
СПИСОК ДЖЕРЕЛ	48

ВСТУП

Україна — країна з багатовіковою історією, унікальною культурною спадщиною та тисячами об'єктів матеріальної та нематеріальної культури. Вони є не лише свідченням національної ідентичності, а й мають значення для всієї світової спільноти. Проте останні роки, зокрема після початку повномасштабної війни росії проти України 24 лютого 2022 року, стали руйнівними для багатьох об'єктів

ів культурної спадщини: археологічних зон, традиційних ландшафтів, архітектурних пам'яток, історичних будівель, об'єктів сакральної архітектури, церков, меморіальних комплексів, музеїв, бібліотек, театрів, культурних центрів. Ці втрати становлять не лише матеріальну шкоду, але й мають символічний характер — спробу знищення національної пам'яті, культурної ідентичності, а відтак — геноцид культури.

Водночас у світі все більше поширюється специфічна форма пізнавального туризму — темний туризм (dark tourism), що полягає у відвідуванні місць, пов'язаних із трагедіями, війнами, катастрофами чи іншими драматичними подіями. Україна вже має приклади таких практик — зокрема, Прип'ять і зона ЧАЕС є міжнародно визнаними об'єктами темного туризму. Нові руйнування та воєнні злочини, попри свою трагічність, формують складний, але значущий контекст для переосмислення й створення нових маршрутів пам'яті. Це викликає етичні дискусії: чи припустимо перетворювати місця трагедій на туристичні об'єкти? Яка мета такого туризму — освіта, пам'ять, чи комерція?

Об'єкт дослідження: культурна спадщина України в умовах воєнного руйнування.

Предмет дослідження: потенціал, обмеження та соціокультурні наслідки включення культурної спадщини до темного туризму

Мета роботи:

Дослідити потенціал інтеграції зруйнованої культурної спадщини України в культурний простір темного туризму з урахуванням етичних викликів, особливостей суспільного сприйняття та перспектив розвитку в сучасних українських реаліях.

Завдання дослідження:

- Проаналізувати концептуальні засади та еволюція темного туризму;
- Дослідити туристичний потенціал зруйнованих об'єктів культурної спадщини України у контексті темного туризму;
- Вивчити міжнародні практики залучення місць трагедій до туристичних маршрутів;
- Розглянути етичні аспекти популяризації таких об'єктів;
- Запропонувати шляхи інтеграції темного туризму в культурну політику України.

Наукова новизна:

У роботі здійснено спробу поєднати два на перший погляд несумісні напрями — охорону культурної спадщини та темний туризм — у контексті української воєнної реальності. Пропонуються підходи до етичної меморіалізації трагічних об'єктів як способу збереження національної пам'яті.

Практичне значення:

Результати можуть бути використані органами державної влади, туристичними організаціями та культурними установами при формуванні туристичної політики, розробці нових маршрутів та освітніх програм.

Методи дослідження:

- аналіз наукової та аналітичної літератури;
- контент-аналіз звітів ЮНЕСКО, МКІП, ЗМІ;
- (кейс-стаді (Буча, Ізюм, Маріуполь);)
- порівняльний аналіз міжнародного досвіду;
- етичний аналіз.
- SWOT-аналіз

Структура роботи:

Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальна кількість сторінок основного тексту – 47. У межах роботи представлено одну таблицю (SWOT-аналіз).

РОЗДІЛ 1. ТЕМНИЙ ТУРИЗМ ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Концептуальні засади та еволюція темного туризму: теоретичний вимір

Походження терміна та базові підходи

Темний туризм (dark tourism), як особливий феномен туристичної культури, став предметом наукових досліджень у 1990-х роках. Вперше термін було введено Малкольмом Фолі та Джоном Ленноном у 1996 році, а Алан Вільям Сітон запропонував термін "танатотуризм" (від грец. thanatos - смерть) для позначення подорожей, пов'язаних зі смертю та трагедіями. Темний туризм передбачає відвідування місць, пов'язаних із катастрофами, війнами, масовими смертями, трагедіями та іншими подіями, які викликають сильні емоційні переживання.

Сучасні визначення та наукові інтерпретації

У роботі українського вченого Хохлова Максима подано авторське визначення: "темний туризм — це спеціалізований вид туризму, який тісно пов'язаний із трагедіями, конфліктами та катастрофами. Він націлений на осмислення історичних подій, збереження пам'яті, а також розуміння культурного контексту та етичних викликів, що виникають у процесі взаємодії з цими місцями" [23]. У роботах Берегової М. та Берегової Н. темний туризм розглядається як чинник формування туристичної привабливості та національної пам'яті, що актуалізує його гуманітарне й культурне значення [2; 3].

Британський дослідник Джон Шарплес у своїй статті визначає темний туризм як «практику відвідування місць, які стали символами людських трагедій, із метою рефлексії, емоційного катарсису чи пізнання історичних травм» [43]. Він наголошує на тому, що цей вид туризму балансує між етичністю, меморіальністю та інтересом публіки до «темного досвіду».

Французька дослідниця Мішель Лануа пропонує ширше культурологічне трактування: «темний туризм — це форма культурної практики, яка транслює колективну пам'ять через взаємодію з просторами смерті,

скорботи та травми, перетворюючи їх на місця критичного діалогу між минулим і сучасністю» [33].

Окрім цього, автори Арун Наг та Санджай Мішра підкреслюють соціально-політичну роль темного туризму, зазначаючи, що «темні маршрути можуть виступати інструментом формування колективної етичної пам'яті та гуманітарної свідомості» [39].

Португальські дослідники Жозе Магану, Хосе Фраїз-Бреа та Анжела Лейте визначають темний туризм як форму туристичних практик, що охоплює відвідування місць, пов'язаних зі смертю, стражданнями, трагедіями або катастрофами. Вони підкреслюють, що мотивації темних туристів включають не лише інтерес до незвичного, а й потребу в пізнанні, рефлексії, осмисленні історичних подій і навіть психологічне зцілення. Згідно з їхніми результатами, «люди, які відвідують більше об'єктів темного туризму і мають вираженіші риси негативного емоційного спектру, демонструють вищі показники туристичного благополуччя» [36].

Культурна спадщина і витоки темного туризму

Темний туризм базується на культурній спадщині, яка уособлює як матеріальні, так і нематеріальні компоненти минулого. Як зазначає Марія Овчаренко у своїй курсовій роботі, автентичність таких об'єктів може трактуватися через історичну унікальність подій або збереженість історичних матеріалів. Ці елементи посилюють емоційний ефект від візитів до місць темного туризму, сприяючи формуванню колективної пам'яті [19, с. 5–6].

Витоки темного туризму можна простежити ще з часів паломництв до місць смерті святих, розп'яття Ісуса Христа (Єрусалим), відвідувань Колізею в Римі або страчених місць. Це підтверджує тезу про глибоке історичне коріння даного явища.

Таким чином, темний туризм — це багатошарове поняття, що еволюціонує від сакральних форм до сучасних соціокультурних практик, і включає етичний, меморіальний, пізнавальний та комунікативний виміри.

1.2. Класифікація об'єктів темного туризму

Темний туризм (dark tourism) охоплює відвідування місць, пов'язаних із людськими трагедіями, масовою смертю, катастрофами, війнами, злочинами проти людяності та іншими трагічними подіями. Цей вид туризму базується на емоційному досвіді туриста та водночас виконує важливу соціокультурну функцію — збереження колективної пам'яті, переосмислення історичних подій, формування національної ідентичності [20; 23].

Науковці пропонують різні підходи до класифікації об'єктів темного туризму. Один із них запропоновано українськими дослідницями Шильніковою З.М., Дульцевою І.І. та Матушкіною М.В., які виокремили такі основні категорії [23]:

- Туризм катастроф — включає місця, де сталися техногенні чи природні катастрофи. Класичними прикладами є Прип'ять і зона відчуження навколо Чорнобильської АЕС в Україні, висохле Аралкумське море в Казахстані, місця, що постраждали від землетрусів чи цунамі.
- Туризм смерті (війни, геноцид) — охоплює локації, де відбувалися масові вбивства, етнічні чистки, військові злочини. Наприклад: Бабин Яр, Меморіал жертв Голодомору (Київ), Освенцім (Польща), Сребрениця (Боснія і Герцеговина) [5].
- Місця бойових дій — локації, де відбувалися або відбуваються військові конфлікти. В українському контексті це, зокрема, Буча, Ірпінь, Маріуполь, Харків. У світовому — пляжі Нормандії, Лінія Мажино, укріплення Ізраїлю [41].
- В'язниці та місця ув'язнення — це об'єкти, які раніше використовувалися для покарання, утримання чи страти людей. Наприклад, Лук'янівська в'язниця (Київ), в'язниця Алькатрас (США), концтабір Бухенвальд (Німеччина).
- Цвинтарний туризм — відвідування історичних кладовищ та меморіальних некрополів. Українськими прикладами є Личаківський

цвинтар (Львів), Байкове кладовище (Київ); у світовому — Пер-Лашез у Парижі, Грін-Вуд у США.

- Містичний туризм — пов'язаний із легендами, міфами, релігійними культурами. До таких об'єктів відносять Замок Дракули в Брані (Румунія), Храм Сонця в Криму, Стоунхендж у Британії.

Згідно з класифікацією ЮНЕСКО, до темного туризму можуть належати також об'єкти нематеріальної культурної спадщини, пов'язані із трагізмом минулого: усні свідчення, традиції вшанування жертв, форми ритуальної пам'яті. Кожен об'єкт у цьому контексті має не лише туристичну, а й символічну функцію — служити нагадуванням про цінність людського життя та важливість недопущення повторення подібних трагедій [10].

Крім цього, об'єкти темного туризму класифікують за ступенем їхньої комерціалізації, близькістю до подій (у просторі й часі), а також за емоційною глибиною переживання туристом (меморіальність, сенсаційність, катарсис) [39].

Досвід зарубіжних країн демонструє, що туризм може відігравати важливу роль у післявоєнному відновленні. Наприклад, у Грузії після війни 2008 року уряд визначив туризм як одну зі стратегічних галузей розвитку. Завдяки підтримці ЄС, інфраструктурним інвестиціям і створенню регіональних туристичних кластерів, країна за кілька років повернулася на туристичну карту Європи. Хоча йдеться не про темний туризм, цей приклад свідчить про потенціал туристичного сектора в мобілізації ресурсів, відновленні територій і формуванні позитивного міжнародного іміджу [28].

Таким чином, класифікація об'єктів темного туризму повинна враховувати не лише тематичний зміст, але й культурний, емоційний, соціальний та політичний контексти. Це дозволить ефективно розробляти маршрути, враховувати етичні аспекти та інтегрувати темний туризм у ширшу стратегію постконфліктного відновлення держави.

1.3. Соціокультурне значення та вплив на суспільство

Темний туризм є складним соціокультурним феноменом, який поєднує в собі елементи історичної пам'яті, емоційної рефлексії, національної ідентичності та культурної спадщини. На відміну від класичних туристичних практик, темний туризм формує глибше емоційне залучення, створюючи простір для осмислення минулого через особисту участь і присутність.

Згідно з результатами опитування, проведеного у межах дослідження українського науковця Микити Хохлова у 2024 році з метою вивчення мотивацій українських громадян до участі в темному туризмі, ключовими мотивами респондентів стали: інтерес до нових емоційних переживань (61%), бажання осмислити війну та її наслідки (64%), повага до жертв і меморіалізація (35–55%), а також зацікавлення культурною спадщиною та пізнанням історії (54%). Опитування охоплювало молодь і дорослих з прифронтових та центральних регіонів України, які висловили готовність до відвідування місць, пов'язаних із воєнними подіями. Це свідчить про наявність не лише пізнавального, а й психологічного запиту з боку аудиторії [23].

Темний туризм відіграє важливу роль у формуванні колективної пам'яті — символічної конструкції, яка підтримує національну єдність, дозволяє осмислити травматичні події та зберігати зв'язок між поколіннями. Через візуальні образи, реконструкції, експозиції та меморіальні практики відвідувачі включаються в емоційне переживання минулого. Як зазначає американська соціологиня словенського походження Віда Байц, досвід темного туризму формується не лише на об'єкті, а через «локалізований досвід передачі пам'яті», який зумовлює глибший ефект присутності [28].

Колективна пам'ять активно виявляється через туристичні практики, зокрема в туризмі спадщини. Відвідувач не просто споглядає об'єкт, а й проживає його через певну "рамку досвіду", що створюється за допомогою культурного наративу, візуального оформлення, дизайну простору та гідового супроводу. Такі культурні простори пам'яті виступають як «місця сили», де символічно поєднуються минуле й сучасне, підтримується історична тяглість та зміцнюється суспільна ідентичність [5].

Знищення культурної спадщини внаслідок війни створює серйозну загрозу втрати ідентичності та історичної безперервності. Як зазначає Овчаренко Марія, зруйновані архітектурні об'єкти, меморіали, історичні райони є не лише втратою матеріальної пам'яті, а й ударом по національній самосвідомості [19]. Темний туризм у цьому контексті виконує функцію реконструкції пам'яті, дозволяючи візуалізувати наслідки трагедій, ініціювати суспільний діалог та сприяти емоційному зціленню.

У контексті воєнної агресії проти України темний туризм набуває нового значення. Як вказує Корчевська Людмила перспективи розвитку туризму після війни пов'язані з пізнавальним туризмом, спрямованим на осмислення військових злочинів у Бучі, Маріуполі, Ірпені, Харкові; меморіалізацією знакових місць (зокрема, Чорнобаївки, острова Зміїного), які стали символами спротиву; а також з розробкою краєзнавчих ініціатив на основі локальної пам'яті [14].

Окрім меморіальної та освітньої функцій, темний туризм виконує важливу терапевтичну роль для відвідувачів, які шукають емоційного зцілення після пережитих травм. Відвідування місць трагедій, таких як меморіали Голокосту, сприяє емоційному катарсису, саморефлексії та трансформації особистості. Дослідження показують, що такий досвід може допомогти людям переосмислити власні життєві цінності та знайти новий сенс після втрати або травматичних подій. Це особливо актуально для спільнот, які пережили колективні трагедії, оскільки темний туризм може сприяти процесу колективного зцілення та відновлення [35].

Крім того, темний туризм може бути корисним для осіб, які не мають прямого зв'язку з подіями, але прагнуть глибше зрозуміти історичні трагедії та розвинути емпатію. Такий досвід сприяє формуванню емоційної стійкості та здатності співпереживати, що є важливими аспектами особистісного розвитку. Таким чином, темний туризм не лише зберігає пам'ять про минуле, але й сприяє особистісному зростанню та розвитку емоційного інтелекту відвідувачів [35].

Загалом темний туризм виступає як інструмент соціального осмислення війни, канал комунікації між минулим і теперішнім, а також спосіб збереження правди у світі інформаційних маніпуляцій. Через створення меморіальних маршрутів, відкриття музеїв, цифрову фіксацію зруйнованих

об'єктів та включення до глобального наративу, Україна може перетворити трагедію на джерело стійкого культурного відродження [1].

1.4. Методика вивчення темного туризму

Для вивчення темного туризму доцільно застосовувати мультидисциплінарні методи, що поєднують соціологічні, культурологічні, психологічні та туристичні підходи. У межах дослідження було використано низку взаємодоповнюючих методів, що дозволяють комплексно охопити явище темного туризму в контексті культурної спадщини та воєнного досвіду[41].

Одним із ключових методів став кейс-стаді — аналіз конкретних прикладів об'єктів темного туризму, зокрема таких, як Чорнобиль, Буча та Маріуполь. Цей метод дозволяє глибше зрозуміти унікальність кожного об'єкта, визначити особливості його символічного, історичного та емоційного значення, а також окреслити потенційні сценарії інтеграції у туристичний простір. Кейс-стаді дає змогу поєднати історичний аналіз, вивчення медіа-образу об'єкта, наявних маршрутів та відгуків туристів[3; 26].

Окрему увагу у дослідженні приділено етичному аналізу. Цей метод дозволяє оцінити допустимість перетворення місць трагедій на об'єкти туристичної діяльності. У фокусі етичного аналізу перебувають такі аспекти: повага до жертв, згода постраждалих громад, ризики комерціалізації трагедії, баланс між інформаційною, меморіальною та розважальною функціями туризму. Оцінюється, наскільки туристична інтерпретація зберігає автентичність подій, чи не порушує моральні межі та чи сприяє осмисленню, а не сенсаційності[23; 39].

Важливим інструментом у межах дослідження стало спостереження за публічними реакціями, медіаобговореннями та соціальними процесами, що супроводжують розвиток темного туризму в Україні. Було проаналізовано численні публікації в українських та міжнародних ЗМІ, повідомлення в соціальних мережах, коментарі громадян, звернення офіційних органів. Неформалізоване спостереження дозволило виявити ключові теми, оцінки, аргументи та ризики, що пов'язані з меморіалізацією місць трагедій [6; 28].

У дослідженні було враховано думки та позиції дослідників, культурологів, музейників і журналістів, викладені у фахових публікаціях, статтях, публічних виступах і коментарях. Це дозволило сформулювати ширше бачення етичних підходів до темного туризму, проблем інтерпретації історичних подій та очікувань з боку цільової аудиторії. Такі матеріали слугували джерелом якісної оцінки актуального стану суспільного дискурсу в цій сфері [5; 41].

Формування політики збереження спадщини та розвитку туризму базується на нормативно-правових актах, зокрема Законах України «Про державно-приватне партнерство» [9], «Про охорону культурної спадщини» [10] та «Про туризм» [11]. Ці документи закладають юридичну основу для взаємодії між державою, громадами та бізнесом у сфері культурної спадщини, а також створюють передумови для розвитку темного туризму в межах правового поля.

Значну роль у дослідженні відіграв контент-аналіз офіційних документів, зокрема звітів ЮНЕСКО, Міністерства культури та інформаційної політики України, програм розвитку туризму, а також аналітики неурядових організацій. Цей аналіз дозволив встановити рівень уваги до темного туризму в офіційному дискурсі, визначити наявні підходи до збереження спадщини та сформулювати висновки щодо державного потенціалу в реалізації стратегій пам'яті через туризм[44;17].

Таким чином, застосування комплексу методів — кейс-стаді, етичного аналізу, контент-аналізу та спостереження — дозволило здійснити глибоке та різностороннє вивчення темного туризму як феномена, що перебуває на перетині культури, історії, пам'яті та етики.

Висновки до розділу 1

У першому розділі було здійснено теоретико-методологічне осмислення темного туризму як сучасного соціокультурного феномену. Проаналізовано еволюцію поняття «темний туризм», визначено його змістові компоненти, функції та форми прояву у глобальному та національному контексті. Встановлено, що темний туризм виходить за межі звичайного пізнавального туризму, охоплюючи глибокі етичні, меморіальні, емоційні та освітні аспекти.

Узагальнено підходи до класифікації об'єктів темного туризму — як за тематичним, так і за емоційним та культурним критеріями. Виокремлено шість основних категорій (туризм катастроф, смерті, бойових дій, в'язниць, цвинтарний і містичний туризм), а також підкреслено значення нематеріальної спадщини у формуванні простору пам'яті.

Розкрито соціокультурну роль темного туризму у формуванні колективної пам'яті, зміцненні ідентичності та емоційному зціленні суспільства після травматичних подій. Особливо актуальною є ця функція для України в умовах війни, коли виникають новітні місця пам'яті, пов'язані з масовими трагедіями та злочинами.

Охарактеризовано методичні підходи до вивчення темного туризму, зокрема: кейс-стаді, етичний аналіз, контент-аналіз, спостереження та аналіз публічного дискурсу. Це дозволило забезпечити міждисциплінарний і глибокий підхід до дослідження теми.

Таким чином, теоретичні основи, класифікація об'єктів та соціокультурний вимір темного туризму становлять надійну концептуальну базу для подальшого аналізу його практичного втілення у контексті зруйнованої культурної спадщини України.

РОЗДІЛ 2. КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ В УМОВАХ РУЙНУВАНЬ: МОЖЛИВОСТІ ІНТЕГРАЦІЇ В ТЕМНИЙ ТУРИЗМ

2.1. Сучасний стан об'єктів культурної спадщини України

Культурна спадщина України є одним із найважливіших складників національної ідентичності, духовного розвитку суспільства та туристичного потенціалу країни. Вона охоплює різноманітні форми – як матеріальні, так і нематеріальні – й представлена у вигляді архітектурних, археологічних, історичних, монументальних, сакральних об'єктів, а також обрядів, пісень, ремесел, традицій та інших проявів культури[10].

Станом на 2020 рік в Україні на державному обліку перебувало понад 130 тисяч об'єктів культурної спадщини, серед яких понад 57 тисяч – археології, 51 тисяча – історії, 6 тисяч – монументального мистецтва, 16 тисяч – архітектури та містобудування[8].

Однак після початку повномасштабного вторгнення російської федерації у 2022 році значна частина цих об'єктів опинилася під загрозою знищення, руйнування або пошкодження[4].

Згідно з офіційними звітами Міністерства культури та інформаційної політики України, станом на початок 2024 року було зафіксовано понад 1 255 об'єктів культурної спадщини, які зазнали пошкоджень чи руйнувань внаслідок бойових дій[17].

Найбільше постраждали такі регіони, як Харківська область — 332 об'єкти, Херсонська — 281, Донецька — 172, Одеська — 159, Київська область та м. Київ — 100, Чернігівська — 65, Запорізька — 63, Львівська — 61, Дніпропетровська — 53, Миколаївська — 47, Сумська — 55, Луганська — 32, Хмельницька — 11, Полтавська — 10, Вінницька та Житомирська — по 4, Кіровоградська — 3, Черкаська — 1[17].

Серед найвідоміших зруйнованих пам'яток варто назвати:

- Драматичний театр у Маріуполі – об'єкт культурного значення, знищений під час авіаудару, в якому загинули сотні цивільних;
- Меморіальний комплекс у Ізюмі – пошкоджений під час обстрілів;

- Пам'ятки сакральної архітектури – зруйновані або пошкоджені десятки церков і храмів, зокрема в Сумах, Чернігові, Бахмуті, Святогірську;
- Історичні квартали Бучі, Ірпеня, Лисичанська, Харкова – зазнали масових руйнувань, що включали також культурні та освітні заклади.

Як підкреслює Л. Корчевська, перспективи розвитку українського туризму після війни безпосередньо пов'язані з усвідомленням та меморіалізацією цих подій. Вона зазначає, що місця, які стали символами опору та трагедії – як-от Буча, Ірпінь, Маріуполь, Зміїний острів, Чорнобаївка – мають потенціал стати новими об'єктами пізнавального та меморіального туризму [14].

Подібні думки висловлює й І. Дашевська, яка акцентує на необхідності адаптації екскурсійної діяльності під час війни. За її словами, екскурсоводи мають переосмислити зміст та наративи історичних об'єктів, змінюючи кут зору й додаючи нові сенси до пам'яток, які стали свідками сучасної трагедії [7].

У контексті сучасних викликів надзвичайно важливо не лише фіксувати руйнування, а й системно аналізувати перспективи відновлення, охорони й подальшого використання об'єктів культурної спадщини. Для цього необхідне поєднання зусиль державних органів, місцевих громад, міжнародних інституцій та приватних ініціатив, зокрема через механізми державно-приватного партнерства[9].

Таким чином, війна не лише призвела до фізичних втрат у сфері культурної спадщини, а й актуалізувала питання переосмислення її ролі у формуванні національної пам'яті та подальшій реконструкції ідентичності. Це створює передумови для нових підходів у використанні цих об'єктів у туристичній сфері – зокрема, в контексті темного туризму, який базується на відвідуванні місць, пов'язаних з трагедією, болем і героїзмом.

2.2. Зруйновані пам'ятки як потенційні об'єкти темного туризму

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України спричинила не лише численні людські втрати, а й масштабні руйнування об'єктів культурної спадщини, які мають унікальне історичне, архітектурне та символічне значення. Багато з них вже сьогодні розглядаються як потенційні об'єкти темного туризму.

Зруйновані об'єкти культурної спадщини в умовах воєнного конфлікту не є звичайними руїнами [4] — вони стають "живими" свідками історичних подій. Кожна пошкоджена церква, музей чи скульптура фіксує матеріальний слід трагедії, перетворюючись на об'єкт колективного болю та емоційного осмислення. Такий контекст підсилює значення темного туризму як форми актуального пізнання, де пам'ять не лише зберігається, а й формується в реальному часі [6; 35].

У туристичній сфері також спостерігається суттєве руйнування: понад 12 готелів були знищені, велика кількість туристичних фірм припинила діяльність, а численні бази відпочинку були трансформовані у гуманітарні хаби. Водночас у західних регіонах України (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська області) зберігається відносна стабільність туристичної інфраструктури. Ці регіони хоч і не є безпосередніми об'єктами темного туризму, однак можуть відігравати роль логістичних і інформаційних центрів — баз для організації тематичних маршрутів, проведення меморіальних виставок, музейних ініціатив і волонтерських проєктів, спрямованих на збереження пам'яті. Саме стабільність і безпека цих територій створюють умови для розвитку допоміжних форматів темного туризму — освітніх, дослідницьких, музейно-комунікативних [38].

Темний туризм апелює до пам'яті про трагедії, людські страждання та історичні катастрофи. У контексті України, де бойові дії, окупація, руйнування і звірства залишили глибокі сліди в багатьох містах і селах, з'являється великий потенціал для розвитку цього напрямку. Як зазначено в сучасних наукових дослідженнях, «війна створює нові місця історичного значення, які можуть стати об'єктами темного туризму» [25]

Найбільш символічними прикладами, що розглядаються в межах даного дослідження, є міста Буча, Ізюм та Маріуполь. У цих трьох містах зафіксовано масові руйнування житлової та культурної інфраструктури,

місця масових поховань, а також злочини проти мирного населення. Ці міста обрано як приклади через їхнє символічне значення для українського та міжнародного суспільства: саме вони стали знаковими у висвітленні воєнних злочинів, збереженні пам'яті та формуванні нарративу спротиву. У Бучі — місці масових вбивств цивільних, яке розташоване поблизу столиці України, Києва — з перших днів його деокупації фіксувався підвищений інтерес з боку міжнародних делегацій, журналістів і дослідників. Це місто стало не лише символом трагедії, але й потенційним ядром туристичної пам'яті[40].

Особливістю українських об'єктів є те, що вони ще не завершили свій трагічний нарратив — частина з них перебуває в процесі судових розслідувань, частина — ще у стані відновлення. Це створює складну етичну ситуацію: з одного боку — потреба фіксувати пам'ять, з іншого — небезпека естетизації болю чи туризації неосмислених втрат. Відтак формування туристичних маршрутів у таких локаціях має супроводжуватись участю місцевих громад, консультаціями з істориками, правозахисниками та психологами [23; 39].

Хоча Харків не розглядається в межах кейс-аналізу цієї роботи, важливо зазначити, що у Харківській області, за даними Міністерства культури та інформаційної політики, зруйновано або пошкоджено понад 200 пам'яток, серед яких виділяються об'єкти церковного зодчества, музеї та меморіали. Наприклад, зруйновано музей Г. С. Сковороди в Сковородинівці, Ізюмський краєзнавчий музей, а також постраждали такі пам'ятні місця, як Дробицький Яр — меморіал жертвам Голокосту[20].

Варто також звернути увагу на пропозиції щодо розробки авторських маршрутів темного туризму, як-от тур «Українська надія», що передбачає відвідування зруйнованих міст і волонтерську участь туристів у відновленні громад. Такий підхід не лише зберігає пам'ять, а й забезпечує економічне пожвавлення постраждалих територій[3].

Окремі локації, як-от Чорнобаївка або Зміїний острів, хоч і не входять до об'єктів кейс-аналізу, можуть отримати додаткове символічне навантаження як елементи героїчного спротиву й військової слави. Їхня меморіалізація дозволяє створити комплексний нарратив не лише трагедії, а й надії, що є характерним для сучасної концепції «туризм темної спадщини» («dark heritage tourism»).

У сучасних умовах дедалі актуальнішими стають цифрові формати збереження пам'яті: онлайн-архіви, аудіогіди, мобільні додатки, 3D-реконструкції та VR-тури. У випадку фізично недоступних чи небезпечних об'єктів (наприклад, у зоні бойових дій), такі інструменти дозволяють інтегрувати їх у туристичний наратив без прямого втручання в простір трагедії. Цифрові меморіали можуть стати першим кроком до створення гідного та безпечного темного туризму в Україні [4; 44].

Таким чином, використання зруйнованих пам'яток у контексті темного туризму не має обмежуватися лише демонстрацією руйнувань. Йдеться про створення простору пам'яті, критичного осмислення минулого, а також формування нової культурної ідентичності, яка зможе трансформувати біль у силу для відновлення.

2.3. Аналіз міжнародних практик використання зруйнованої спадщини в туризмі

Досвід інших країн, що пережили масштабні катастрофи, війни чи геноциди, демонструє, як зруйновані або пошкоджені об'єкти можуть бути інтегровані у сферу туризму як місця пам'яті, критичного осмислення минулого та навчання. У багатьох випадках такі об'єкти стали символами колективного болю, водночас виконуючи функцію культурної дипломатії, просвітництва та патріотичного виховання.

Одним із найвідоміших прикладів є Ground Zero у Нью-Йорку — місце теракту 11 вересня 2001 року. Незважаючи на тотальне руйнування веж-близнюків, територія була переосмислена як національний меморіал і музей, що приваблює мільйони відвідувачів щороку. Простір зберігає автентичність трагедії, пропонуючи водночас глибокий катарсис і пошану до жертв. Велика увага приділена збереженню матеріальних залишків і передачі особистих історій через сучасні мультимедійні засоби.

Подібним чином функціонує Меморіальний парк Хіросіми в Японії. Руїни Куполу Генбаку залишені без змін як свідчення руйнівної сили ядерної зброї, ставши епіцентром світової кампанії за мир. Музей при меморіалі виконує просвітницьку місію, орієнтовану на міжнародного туриста, і водночас забезпечує глибоку емоційну залученість.

У Руанді, де у 1994 році відбувся геноцид тутсі, було створено декілька меморіальних комплексів (Kigali Genocide Memorial, Murambi, Nyamata), які не лише зберігають автентичні місця масових убивств, але й слугують центрами національної єдності та примирення. Меморіальні музеї інтегрують сучасні експозиційні технології, демонструючи документи, свідчення, артефакти та персональні історії. При цьому місцеві громади залучаються до обслуговування туристів і екскурсійної діяльності, що забезпечує економічний ефект.

Особливо цікавим у європейському контексті є приклад Боснії і Герцеговини, де темний туризм став частиною культурної політики після збройного конфлікту 1990-х років[15].

Показовим прикладом післявоєнного розвитку темного туризму є досвід Боснії і Герцеговини. Як зазначає українська дослідниця М. Є. Кругляк, темний туризм у цій балканській країні став не лише інструментом збереження історичної пам'яті про події 1992–1995 років, а й важливим елементом культурної політики та економічного відновлення. У статті розкривається, як меморіальні центри, музеї, табори колишніх ув'язнень, масові поховання, сліди обстрілів і зруйновані об'єкти були інтегровані в туристичну інфраструктуру. Особливу роль відіграють міста Сараєво і Мостар, які стали своєрідними центрами темного туризму. Тут пропонуються екскурсії, експозиції, місця пам'яті, а також символічні інсталяції на кшталт «троянд Сараєво» – залитих смолою воронки від снарядів. Це дає змогу відвідувачам не лише дізнатись про факти, а й емоційно осмислити травматичні події, співпережити та зберегти пам'ять. Досвід Боснії і Герцеговини вказує на те, що темний туризм здатен гармонійно поєднувати етичну рефлексію, освітню місію та соціально-економічний розвиток регіонів [15].

В українському контексті темний туризм формується навколо новітніх місць пам'яті, спричинених повномасштабною війною 2022 року — зокрема Бучі, Ірпеня, Ізюма, Маріуполя, Охтирки. Ці локації стають просторами колективної пам'яті, морального осмислення трагедій, а також об'єктами дослідження для істориків, музейників і туроператорів. Хоча процес осмислення ще триває, уже сьогодні з'являються приклади створення меморіалів, інтерактивних карт і тематичних маршрутів,

спрямованих на документування злочинів і збереження пам'яті про жертв[1].

Схожі практики використовуються у Сараєво, яке пережило багаторічну облогу в 1990-х роках. Руїни, укріплення, залишки снайперських гнізд та музеї війни стали частиною туристичних маршрутів. Важливо, що екскурсії часто проводять очевидці, військові або місцеві мешканці, що створює ефект персонального залучення та автентичності.

Аналіз цих прикладів дозволяє виокремити спільні риси успішних моделей темного туризму. Насамперед це — збереження автентичності, емоційна глибина подачі, поєднання історичної точності з гуманістичним посилом. Ключову роль відіграє баланс між інформативністю та емпатією: турист має не лише отримати фактичну інформацію, а й емоційно залучитись у процес осмислення трагедії. Саме такий підхід дозволяє трансформувати відвідування з "враження" у "досвід", що змінює особисте ставлення до історії [34;36].

Наприклад, у Меморіальному музеї миру в Хіросімі відвідувач проходить через експозицію, побудовану за принципом наростання емоційного ефекту: від історичного контексту — до особистих історій жертв, уламків речей, а потім — до закликів до миру. Така структура створює глибокий катарсичний досвід, що не обмежується лише візуальним споживанням. Подібний ефект досягається також у меморіалі 9/11 у Нью-Йорку, де поруч з архітектурними залишками та фотографіями представлені аудіозаписи дзвінків людей, які загинули в день теракту[34].

Важливим компонентом таких моделей є контрольований емоційний наратив — подача інформації не через шок або сенсаційність, а через співпереживання, тишу, повагу. Як зазначає Дункан Лайт (Duncan Light), ключовим є не те, «що показують», а «як дозволяють відчувати». Такі музеї й маршрути не диктують емоцію, а залишають простір для особистого осмислення. Водночас надмірна «гіперреальність» або нав'язливе візуальне рішення (кров, руїни, звук вибухів) можуть порушити баланс і трансформувати об'єкт у квазірозважальний [34].

Успішні приклади також демонструють важливість інтеграції сучасних технологій: VR-реконструкції, цифрові стіни пам'яті, персоналізовані історії через QR-коди або аудіогіди. Вони не відволікають, а посилюють

глибину занурення. Водночас у багатьох випадках залишено «тихий простір» — території без слів і зображень, які дозволяють людині самій дати відповідь на побачене. Такі місця перетворюються на платформи морального діалогу, а не лише джерело інформації [28; 12].

Берлінська стіна, фрагменти якої залишені у декількох частинах міста як нагадування про поділ Німеччини та тоталітарне минуле, стала не лише туристичним магнітом, але й місцем для візуального мистецтва, соціального діалогу та освітніх заходів. Ідея «збереження руїн як символу пам'яті» тут поєднана з інтерактивністю та креативним підходом до реконструкції.

Не менш показовим є досвід Освенцима (Аушвіц) — колишнього нацистського табору смерті в Польщі. Його автентичність збережено максимально ретельно, експозиції орієнтовані на глибоке емоційне переживання відвідувачів. При цьому діє суворий протокол відвідування, правила поведінки та етичні стандарти, що мінімізують споживацьке або розважальне ставлення.

Водночас важливо пам'ятати, що успішні закордонні приклади не є універсальними рецептами. Копіювання музейних рішень або структури маршрутів без урахування національного контексту може призвести до викривлення змісту або культурної невідповідності. В Україні досвід проживання трагедій є актуальним, «живим», і вимагає делікатного, гнучкого підходу. Не всі локації готові стати туристичними об'єктами — частина з них потребує періоду осмислення, завершення судових процесів або громадського діалогу [7; 14].

З огляду на сучасну ситуацію в Україні, перспективи розвитку меморіального туризму напряму пов'язані з формуванням «просторів пам'яті», які будуть не лише нагадуванням про трагедії, а й платформою для діалогу, просвітництва й міжнародної солідарності [21].

Ці приклади дозволяють виокремити декілька **ключових підходів до використання зруйнованої спадщини:**

- Максимальне збереження автентичності: нереставровані руїни, предмети, залишки споруд.

- Створення освітнього та меморіального простору: музейні комплекси, інтерактивні виставки, мультимедійні архіви.
- Залучення місцевих громад: як провідників, кураторів, менеджерів, що забезпечує сталість проєктів.
- Баланс між туризмом і пошаною: введення обмежень, інструкцій, пояснень для відвідувачів.
- Реконструкція лише в межах необхідного: для безпеки, музеєфікації або символічного акценту.

Для України, яка переживає руйнування в реальному часі, важливо зберегти як фізичні докази трагедій, так і моральний зміст подій. Застосування міжнародного досвіду має враховувати культурний контекст, релігійні та історичні особливості, а також етичні виклики, пов'язані з монетизацією болю.

Водночас важливо не механічно копіювати зарубіжні моделі, а шукати баланс між меморіалізацією, суспільним осмисленням та розвитком туризму. Кожна країна має свій унікальний історичний та культурний контекст, що вимагає індивідуального підходу до роботи з травматичним минулим. В Україні, де війна триває і рани ще не загоїлися, надзвичайно важливо, щоб створення об'єктів темного туризму не лише фіксувало трагедії, але й сприяло переосмисленню, формуванню діалогу між поколіннями, об'єднанню суспільства навколо цінностей пам'яті та гідності.

Окремої уваги заслуговують дизайнерські рішення в організації меморіального простору. У міжнародній практиці ефективно використовуються символічні елементи (порожнечі, руїни, світло, дзеркала, чорний камінь), які не нав'язують конкретної емоції, але сприяють особистій інтерпретації. Так, у Меморіалі Голокосту в Берліні простір змушує відвідувача зануритися у власні відчуття, без прямого текстового чи візуального керування. Такі підходи можуть бути корисними і в Україні — як засіб уникнути інструменталізації болю й забезпечити гідне, етичне осмислення трагедій [12; 28].

Формування таких туристичних маршрутів потребує не лише інфраструктурного відновлення, але й делікатного підходу до інтерпретації історичних подій — з урахуванням досвіду країн, що пережили схожі травми. Важливо забезпечити залучення громадськості, наукової спільноти,

постраждалих спільнот та експертів з етики до процесу формування змісту таких локацій. Успішні приклади меморіального туризму в світі свідчать, що лише у разі дотримання принципів автентичності, поваги до жертв, емоційного такту та культурної чутливості такі об'єкти здатні перетворитися на потужні інструменти гуманітарного відновлення, національного єднання й міжнародного розуміння [21].

2.4. Потенціал темного туризму для збереження пам'яті та культурної ідентичності

Темний туризм має потужний потенціал не лише як форма туристичної діяльності, а й як засіб збереження колективної пам'яті та формування національної ідентичності. В умовах повномасштабної війни та культурних втрат, пов'язаних із руйнуванням історичних об'єктів, питання збереження наративів, пам'яті й культурних смислів набуває особливого значення.

Відвідування місць, пов'язаних із трагедіями, війнами, геноцидом чи катастрофами — це не лише спосіб пізнання історії, а й форма емоційного та морального залучення до минулого. Як зазначає Дункан Лайт (Duncan Light), темний туризм виконує важливу соціокультурну функцію: він сприяє осмисленню травматичних подій, формуванню колективної пам'яті та зміцненню спільної ідентичності в суспільстві. Завдяки цьому темний туризм постає не лише як інструмент трансляції історичних знань, а й як потужний чинник патріотичного виховання, просвітництва та критичного переосмислення складної спадщини [34].

Український досвід свідчить про необхідність переосмислення підходів до туристичної діяльності в умовах війни. Як зазначає І. Дашевська, екскурсійна робота в ці часи задає «нової оптики» розумінню історичних сюжетів, постатей і пам'яток. Це створює передумови для формування нового покоління туристичних продуктів, орієнтованих на збереження пам'яті про воєнні злочини, героїзм, жертви та спротив. [7].

Л. Корчевська наголошує, що у поствоєнний час перспективними можуть стати пізнавальні маршрути, пов'язані з воєнними подіями, меморіалізацією місць злочинів, героїчної оборони, спротиву — Буча, Ірпінь, Маріуполь, Чорнобаївка, Зміїний острів тощо. Такі проєкти

дозволяють зберегти локальну пам'ять і транслювати її національному та світовому рівнях[14].

Особливу роль у цьому процесі відіграють так звані «агенти пам'яті» — державні інституції, музеї, культурні установи, туристичні оператори, історики, науковці, громадські організації, екскурсоводи та приватні ініціативи. Саме вони приймають ключові рішення щодо того, що саме слід пам'ятати, яким чином представляти минуле і які наративи транслювати суспільству. У випадку темного туризму ці агенти можуть як зберігати гідність трагедій, сприяючи їх осмисленню, так і — за відсутності етичного підходу — комерціалізувати біль, що породжує складні моральні дилеми [34].

Культурна спадщина, зокрема її темні аспекти, є інструментом передачі цінностей між поколіннями. Музеї, меморіальні комплекси, відкриті простори, пов'язані з трагічними подіями, стають просторами публічного діалогу та осмислення ідентичності. Як зауважує О. Бондарець, саме музеї, зокрема в умовах війни, виконують важливу функцію осмислення минулого та формування ціннісного ставлення до історичної пам'яті [5].

Отже, темний туризм в Україні може і повинен відігравати важливу роль у збереженні пам'яті, формуванні культурної ідентичності, вихованні відповідального ставлення до історії. Для цього слід поєднати зусилля державних інституцій, туристичних операторів, дослідників і культурної спільноти в розробці інноваційних форматів туристичного досвіду, орієнтованого на осмислення трагічних подій і пам'яті про них.

2.5. Кейс-аналіз: Буча, Ізюм, Маріуполь як приклади темного туризму в Україні

Трагічні події, спричинені повномасштабним вторгненням Російської Федерації в Україну, актуалізували поняття темного туризму як форми збереження історичної пам'яті, осмислення втрат і спротиву. Деякі локації вже набули символічного значення як у внутрішньому, так і в міжнародному інформаційному просторі. Серед них — Буча, Ізюм та

Маріуполь, які у цій роботі розглядаються як репрезентативні кейси потенційних об'єктів темного туризму в Україні.

Буча: символ масового вбивства цивільного населення

Трагічні події, спричинені повномасштабним вторгненням Російської Федерації в Україну, актуалізували поняття темного туризму як форми збереження історичної пам'яті, осмислення втрат і спротиву. Деякі локації вже набули символічного значення як у внутрішньому, так і в міжнародному інформаційному просторі. Серед них — Буча, Ізюм та Маріуполь, які у цій роботі розглядаються як репрезентативні кейси потенційних об'єктів темного туризму в Україні.

Буча — невелике місто під Києвом — стало одним із найбільш упізнаваних у світі символів російських воєнних злочинів проти мирного населення. Після звільнення міста були виявлені масові поховання, тіла зі слідами тортур, згвалтування і розстрілів [29]. Саме з Бучі почалося формування міжнародного правового нарративу про геноцидні практики на окупованих територіях.

Міжнародна спільнота офіційно засудила масові вбивства у Бучі як потенційні воєнні злочини. Зокрема, згідно зі звітом Human Rights Watch, задокументовано випадки страти, катувань і насильницьких зникнень цивільного населення під час окупації міста російськими військами [32]. Подібні оцінки також містить доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини, яка називає події у Бучі «порушенням права на життя» та розглядає їх у контексті міжнародного гуманітарного права [44].

Зараз у місті з'являються меморіальні об'єкти, тимчасові експозиції, стіни пам'яті, публічні простори скорботи. Іноземні делегації, дипломати, журналісти, історики вже відвідують ці локації з метою задокументувати злочини. Потенціал Бучі як об'єкта темного туризму базується на її інформаційній впізнаваності, автентичності подій і глибокому емоційному впливі. Водночас формування туристичних маршрутів має враховувати етичну чутливість: необхідно уникати сенсаційності й комерціалізації болю, забезпечити участь родин загиблих у процесі меморіалізації [37].

У медіа й соціальних мережах мешканці Бучі неодноразово висловлювали занепокоєння щодо перетворення їхнього міста на “туристичний

атракціон”. Особливу критику викликали випадки селфі на тлі братських могил, зруйнованих будинків або меморіальних стін, що сприймалося як зневага до болю і пам’яті загиблих. У коментарях бучанців часто звучить думка, що місто не має ставати об’єктом «емоційного воєризму», коли відвідувачі споживають жах, не замислюючись про його причини. У публічних заявах представників місцевої влади підкреслюється, що будь-які ініціативи меморіалізації мають координуватись із родинами загиблих, проходити громадські обговорення й базуватись на принципах поваги, етичності та контекстуального розуміння трагедії. Крім того, лунають заклики створити інфраструктуру для "тихої присутності" — без комерційних маршрутів, гучної реклами чи атракцій, що спрощують або спотворюють складний досвід пережитого. Такий підхід передбачає формування простору скорботи, а не споживання, де центральним буде не турист, а пам’ять про людину[40].

У 2023 році в Бучі було презентовано план створення Меморіального парку пам’яті жертв російської окупації. Проєкт передбачає як архітектурний комплекс, так і освітній центр, спрямований на документування злочинів проти цивільного населення [40]. Також у місті діють тимчасові меморіальні інсталяції, які вже відвідували представники ЄС, ООН, країн G7, що формує первинні елементи інфраструктури темного туризму.

Ізюм: масштабне поховання та свідчення про воєнні злочини

Ізюм у Харківській області був під окупацією понад п’ять місяців. Після деокупації було виявлено масове поховання з більш як 440 тілами, серед яких — жінки, діти, військові, цивільні, часто зі слідами тортур [30]. Це стало одним із наймасштабніших відкритих місць злочинів на сході України.

Події в Ізюмі стали предметом міжнародної уваги через виявлення масових поховань після деокупації міста. Amnesty International закликала провести незалежне розслідування і назвала ситуацію «свідченням масового насильства» [27]. У звіті ООН згадується про численні випадки насильницького зникнення, катувань і страти цивільних осіб у Харківській області, зокрема в Ізюмі [44].

Окрім поховань, в Ізюмі зафіксовані численні руйнування культурних об’єктів — зокрема краєзнавчого музею та релігійних споруд. Потенціал

міста як кейсу темного туризму полягає в його документальній базі, символічній значущості для регіону та масштабності трагедії. Водночас важливим є збереження поваги до місця поховань — як і в інших випадках, туризм тут може розвиватися лише в умовах делікатної меморіалізації.

У місті Ізюм активісти, журналісти та правозахисні організації документують злочини через інтерв'ю, відеоархіви, дрони та розслідування. Зокрема, на платформі Ukraine War Archive створюються цифрові карти масових поховань і хронології подій, доступні для міжнародної аудиторії [1]. У місцевих медіа ведеться обговорення створення майбутнього меморіалу жертв окупації.

Частина місцевих мешканців Ізюма підтримує ідею меморіалізації, однак наголошує на тому, що створення будь-яких туристичних маршрутів можливе лише після базового відновлення міста — житла, медицини, шкіл і доріг. Для багатьох ізюмців приїзд сторонніх людей до місць масових поховань, особливо без глибокого розуміння трагедії, викликає внутрішній дискомфорт. У соцмережах і коментарях лунає критика випадків, коли екскурсії супроводжуються фотографуванням, неетичним тоном або знеособленим ставленням до місця, де досі не всі тіла ідентифіковані. Це викликало обурення й стало підставою для вимог — від громади, журналістів і громадських організацій — розробити етичний кодекс поведіння в подібних просторах. Йдеться не лише про повагу до мертвих, а й про право живих на тишу, гідність і співучасть у формуванні нарративу. Звучать також пропозиції, щоби місцеві мешканці були безпосередньо включені до процесу проектування меморіальних об'єктів або туристичних маршрутів — як гарантія автентичного й чутливого представлення подій [1].

Маріуполь: культурна катастрофа та місто-символ спротиву

Маріуполь став епіцентром гуманітарної катастрофи в перші місяці повномасштабного вторгнення. Обстріли житлових кварталів, драматичний театр із написом «ДІТИ», знищення лікарень, шкіл, «Азовсталі» — усе це стало частиною трагічного нарративу [BBC News, 2022c; Amnesty International, 2022]. У звітах міжнародних організацій події в Маріуполі кваліфікуються як воєнні злочини [44].

На момент написання роботи місто залишається окупованим, що унеможлиблює реалізацію туристичних ініціатив. Водночас у майбутньому Маріуполь може стати об'єктом темного туризму як місто оборони, жертви й пам'яті. Тут можуть бути створені музеї, реконструкції, цифрові тури, освітні ініціативи. Уже сьогодні втікачі з міста формують запит на інше уявлення про Маріуполь — не лише як знищене, а як місто спротиву. У висловлюваннях переселенців лунає думка: «Пам'ятайте нас не як жертв, а як тих, хто тримав оборону». Така позиція впливає на майбутнє репрезентацій трагедії: місце має бути не лише скорботним, а й надихаючим. Активісти закликають уникати естетизації руїн і формувати такі наративи, які зберігають гідність та контекст боротьби [18].

Попри окупацію, цифрові ініціативи щодо збереження пам'яті вже реалізуються. У 2023 році стартував онлайн-проект «Маріуполь пам'ятає», який фіксує свідчення, фото, карти та спогади очевидців [18]. Це приклад віртуального темного туризму, який розвивається як альтернатива фізичному доступу до міста.

Сучасні ініціативи з цифровізації: створення інтерактивних форматів і експериментальних маршрутів. Попри фрагментарність, в Україні вже з'являються перші ініціативи, що формують прототипи тематичних маршрутів пам'яті. У 2023 році в Бучі було анонсовано створення Меморіального комплексу, до якого планують долучити освітній центр і простір тиші [40]. Подібні проекти можуть у перспективі стати частиною ширших маршрутів, на кшталт «Шляхів пам'яті» чи «Карт воєнної травми», що поєднують фізичні локації з етично розробленим наративом.

В умовах, коли частина територій лишається окупованою або небезпечною, цифрові формати набувають особливого значення. Онлайн-музеї, інтерактивні карти, VR-реконструкції, відеосвідчення стають формами трансляції пам'яті [1; 18]. Це не лише зберігає свідчення, а й формує нову форму віртуального паломництва — без шкоди для жителів постраждалих регіонів.

Кожен із трьох кейсів — Буча, Ізюм, Маріуполь — демонструє не лише масштаби трагедії, а й різні моделі збереження історичної пам'яті. У Бучі вже діють меморіали, в Ізюмі працюють архіви й журналісти, а Маріуполь, навіть перебуваючи в окупації, стає символом цифрової меморіалізації. Темний туризм в Україні ще не має сталої форми, однак вже зараз

зароджуються практики — як фізичні, так і віртуальні — які можуть бути інтегровані в майбутню державну політику пам'яті. При цьому важливо зберігати баланс між публічною увагою, етичним підходом і повагою до гідності жертв.

Висновки до розділу 2

Другий розділ був присвячений аналізу культурної спадщини України в умовах руйнувань, спричинених повномасштабною війною, та можливостей її інтеграції в темний туризм. З'ясовано, що значна частина об'єктів матеріальної та нематеріальної спадщини зазнала ушкоджень або знищення. Це не лише створює загрозу втрати культурного надбання, а й відкриває перспективи для переосмислення його ролі у формуванні колективної пам'яті.

Встановлено, що зруйновані об'єкти — церкви, музеї, театри, історичні квартали — можуть бути трансформовані в об'єкти темного туризму за умов етичної подачі, участі місцевих громад та наукової експертизи. Особливу увагу приділено прикладам Бучі, Ізюма й Маріуполя як локацій, де формуються сучасні простори пам'яті. Аналіз кейсів показав різні підходи до меморіалізації: фізичні меморіали, цифрові архіви, тимчасові інсталяції та проекти віртуального туризму.

Вивчення міжнародного досвіду (Хіросіма, Освенцим, Ground Zero, Руанда) дозволило окреслити успішні практики інтеграції зруйнованої спадщини в культурно-туристичні стратегії. Основними чинниками стали збереження автентичності, емоційна глибина, освітній контекст та делікатна подача інформації. Підкреслено важливість уникнення гіперреалізму, сенсаційності й комодифікації трагедій.

Окрема увага була приділена потенціалу темного туризму як інструменту формування культурної ідентичності, патріотичного виховання та збереження історичної правди. Акцент зроблено на ролі “агентів пам'яті” — музеїв, громад, екскурсоводів, істориків — у створенні маршрутів і наративів, заснованих на гідності, повазі та контекстуальному розумінні трагедій.

Таким чином, другий розділ підтвердив, що темний туризм в Україні може стати не лише реакцією на руйнування, а й основою для осмислення

минулого, формування відповідальної культури пам'яті й розвитку стійкого туризму. Це вимагає комплексного підходу, що поєднує етичні стандарти, інституційну підтримку та інноваційні формати збереження пам'яті.

РОЗДІЛ 3. ЕТИЧНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТЕМНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

3.1. Етичні дилеми у популяризації місць трагедій

Темний туризм, як особливий напрям сучасної туристичної культури, що зосереджений на відвідуванні місць, пов'язаних із трагедіями, війнами, катастрофами та масовими людськими втратами, відкриває перед суспільством цілу низку етичних питань. У країнах, що пережили великі потрясіння, питання популяризації таких локацій набуває особливої моральної ваги. Для України, яка досі перебуває в стані повномасштабної війни з Росією, темний туризм не лише фіксує біль, а й формує наратив пам'яті, ще не закріпленій у суспільній свідомості.

Однією з найгостріших дилем є баланс між пам'яттю та прибутком. Популяризація місць, таких як Буча, Ірпінь, Ізюм, Маріуполь, може мати як освітній і меморіальний потенціал, так і ризик комерціалізації трагедії. Коли місця геноциду або масових поховань стають туристичними маршрутами без відповідної інтерпретації, виникає загроза перетворення страждань на «видовище» — явище, яке в етиці темного туризму засуджується як аморальне. Подібні приклади вказують на небезпеку «естетизації» жахливих подій, коли увага туристів концентрується на візуальному враженні, а не на глибокому осмисленні [14].

У процесі перетворення об'єктів пам'яті на туристичні атракції критично важливо враховувати, хто саме формує наративи пам'яті. Агентами такого формування можуть бути як державні установи й науковці, так і комерційні гравці, що керуються виключно прибутком. У результаті з'являються так звані «тематизовані середовища», де минуле подається у спрощеній, драматизованій або навіть викривленій формі, що віддалене від реальної історичної складності. Виникає етичне запитання: чи припустимо «упаковувати» людський біль у формат розважального чи інформаційного продукту? І якщо так — якою має бути межа прийнятнього?

Ще один надзвичайно важливий аспект — згода постраждалих спільнот. Мешканці населених пунктів, де сталися воєнні злочини, не завжди готові бачити свою трагедію як туристичний об'єкт. Багато хто з них ще переживає втрати: родичів, домівок, звичного способу життя. Введення екскурсійних маршрутів без попереднього інклюзивного діалогу з

громадами може бути сприйняте як зневага, викликати обурення та спротив. У таких випадках важливо практикувати принцип етичної співучасті: будь-яке туристичне втручання має бути погоджене з місцевими громадами і враховувати їх емоційний стан та потреби [7].

Дослідження на прикладі Чорнобиля демонструє, що мотивації темних туристів є різноманітними: від симулятивного переживання минулого (*simulative motives*), до бажання пізнати нову територію, відчути адреналін або емоційно "заразитися" від атмосфери місця. Зокрема, виявлено, що молоді чоловіки частіше шукають екстремальних вражень і "пригод", тоді як жінки та старші туристи тяжіють до рефлексії, співпереживання та пізнавального інтересу. У контексті України це означає, що потенційна аудиторія темного туризму неоднорідна, і популяризація подібних маршрутів має враховувати етичну чутливість до різних мотивацій споживачів [41].

У міжнародному науковому дискурсі особливу увагу приділяють саме тому, як балансувати між економічною привабливістю темного туризму та моральними зобов'язаннями перед пам'яттю про жертви. Наприклад, Арун Наг та Санджай Мішра (2024), досліджуючи гірничу спадщину Індії як об'єкт темного туризму, наголошують, що перетворення постіндустріальних або травматичних локацій на туристичні об'єкти без врахування контексту та етичних норм може спричинити «комодифікацію болю» — явище, коли трагедія стає товаром [39].

У подібних випадках організатори туризму ризикують створити «театралізовану трагічність», де емоційний вплив замінює глибоке історичне осмислення. Такі підходи можуть завдати шкоди аутентичності місця та викликати обурення як з боку місцевих спільнот, так і міжнародних відвідувачів. Саме тому автори пропонують розробляти чіткі етичні рамки, які забезпечують відповідальне представлення минулого, включаючи участь місцевих громад, прозорість у наративах і чутливе трактування подій.

Україна, яка стикається з подібними викликами в контексті війни, повинна враховувати ці підходи при формуванні туристичних маршрутів на місцях новітніх трагедій, таких як Буча чи Ізюм.

Також предметом дискусії є форма подачі інформації на локаціях темного туризму. Питання постає так: чи наголос робиться на болі та стражданнях, чи на гідності, спротиві, життєстійкості, подоланні трагедії? У міжнародній практиці вдалими вважаються підходи, які перетворюють місця трагедій на простори катарсису, осмислення, критичного мислення й суспільного діалогу. Наприклад, музей Геноциду в Руанді або Меморіал миру в Хіросімі акцентують не лише на жахах, а й на переосмисленні цінностей, підтримці миру та недопущенні повторення [12].

Для України вкрай актуальним є створення етичних стандартів роботи з темними локаціями. Це можуть бути кодекси поведінки для гідів, туристичних операторів, музейників. Такий кодекс повинен передбачати: 1) чутливу роботу з інформацією; 2) недопущення сенсаційності; 3) обов'язкову достовірність даних; 4) залучення постраждалих громад до планування та реалізації проєктів; 5) повагу до місця і часу трагедії. Важливо, щоб увага приділялася не лише історичним подіям, а й емоційній безпеці відвідувачів та жителів територій [23].

Етична чутливість до темного туризму не є обмеженням — навпаки, вона підвищує цінність таких маршрутів. Туризм, побудований на принципах пам'яті, відповідальності та гідності, може стати інструментом гуманізації історії, формування стійкої національної ідентичності та культури пам'яті. Саме в цьому його потенціал як соціального інструменту, а не лише галузі економіки.

3.2. Ставлення суспільства до темного туризму: ризики та очікування

Темний туризм — феномен, який завжди викликає неоднозначну реакцію в суспільстві. Попри зростання популярності таких маршрутів у світі, сприйняття їхньої доцільності, етичності та соціального значення значною мірою залежить від історичного контексту, менталітету нації, рівня обізнаності громадськості та медіаінтерпретацій. Для України, яка наразі переживає одну з найтрагічніших сторінок своєї новітньої історії, формування ставлення до темного туризму є складним, але необхідним процесом.

Амбівалентність у громадській свідомості

Однією з основних характеристик ставлення українського суспільства до темного туризму є амбівалентність. З одного боку, існує потреба зберегти пам'ять про злочини, насильство та руйнування — як спосіб пошанування загиблих, попередження майбутніх трагедій та формування національної ідентичності. З іншого боку, є небезпека надмірної драматизації, експлуатації болю, або перетворення таких місць на комерційні атракції. Ця двозначність відображає глибокі емоційні травми, спричинені війною, та страх перед спекулятивним трактуванням історичних подій [14, с. 338–339].

Суспільство часто проявляє настороженість, коли мова йде про туристичне освоєння місць трагедій, таких як Буча, Ірпінь, Маріуполь, Ізюм. Частина громадян вважає, що занадто швидке перетворення цих територій на туристичні локації є неетичним, адже травма ще не "пережита", не осмислена до кінця. Інші ж бачать у цьому можливість для глобального визнання злочинів, документування трагедій і формування стійкого культурного наративу .

Роль місцевих громад

Важливим фактором є ставлення місцевого населення до ініціатив, пов'язаних із темним туризмом. В умовах післявоєнного відновлення громади часто прагнуть спокою, приватності, нормалізації життя. Проте за умови правильного підходу та взаємодії з місцевими жителями, темний туризм може стати джерелом додаткових ресурсів для реконструкції, збереження пам'яток, створення робочих місць і відновлення соціальної інфраструктури [14].

Міжнародний досвід також підтверджує важливість залучення громад у процес формування туристичних наративів. Наприклад, у дослідженні Арун Наг та Санджай Мішра зазначається, що місцеві мешканці нерідко висловлюють негативне ставлення до "надмірного перетворення трагедії в шоу", особливо коли такі ініціативи подаються з комерційною метою та без емоційної поваги до контексту подій. За їхніми спостереженнями, відсутність діалогу з громадами призводить до соціального конфлікту, втрати довіри до туристичної індустрії та спотворення історичної пам'яті [39].

Це спостереження актуальне й для України, де суспільство демонструє чутливість до спроб популяризації трагедій, зокрема у випадках з Бучею чи

Ірпенем. У публічних дискусіях все частіше наголошується на необхідності створення не «атракціонів», а просторів гідного вшанування, рефлексії та виховання національної свідомості.

Очікування від держави

Українське суспільство також очікує, що ініціативи в галузі темного туризму будуть здійснюватися в рамках офіційної культурної політики та за підтримки держави. Лише на рівні державного регулювання можливе створення етичних стандартів для роботи з місцями трагедій, зокрема тих, що пов'язані з воєнними злочинами чи масовими репресіями. Важливо, щоб будь-яка діяльність, пов'язана з темним туризмом, мала чітко визначені межі: інформування, збереження пам'яті, патріотичне виховання, а не розвага чи "туристичний екстрим" [4].

Молодь і нові підходи

Цікаво, що молодь, яка активно користується цифровими медіа, у цілому більш відкрита до темного туризму як форми пізнання історії через досвід. Соціальні мережі, блоги, відеоекскурсії, подкасти — це нові формати, які можуть сприяти глибшому розумінню теми, особливо якщо їх реалізують молоді культурні активісти, історики, журналісти.

У цьому контексті важливою є роль інтерактивних методів подачі: використання доповненої реальності, реконструкцій, свідчень очевидців. Це дозволяє зробити досвід осмисленим, емоційним, але при цьому гідним. Успішна комунікація в медіапросторі може змінити громадське ставлення до темного туризму — з підозрілого чи скептичного на відкрито-підтримувальне.

Основні ризики, які викликають занепокоєння в суспільстві, включають:

- Експлуатація болю — перетворення трагедії на атракцію.
- Невідповідна подача — невдалі спроби інтерпретації, які викривлюють суть подій.
- Соціальна втома — емоційне виснаження населення, яке не готове до конверсії простору скорботи в туристичний продукт.
- Політична спекуляція — використання темного туризму в цілях маніпуляції історією або міжнародного піару.

Попри всі виклики, суспільство очікує:

- гідного вшанування пам'яті загиблих;
- збереження правди про історичні події;
- інтеграції освітньої функції у туристичні маршрути;
- залучення місцевих громад і врахування їхньої думки;
- формування інструментів діалогу між владою, бізнесом і населенням;
- участі держави в регулюванні практик темного туризму.

3.3. Можливості інтеграції темного туризму в культурну політику України

Інтеграція темного туризму в систему культурної політики України є важливим стратегічним напрямом, особливо в контексті збереження національної пам'яті, формування ідентичності, просування історичної правди та розвитку туристичної привабливості країни. Темний туризм, якщо його належно осмислити та організувати, може стати ефективним інструментом гуманітарної стратегії України, водночас виконуючи функції меморіалізації, просвітництва та культурної дипломатії.

Першим кроком до інтеграції темного туризму у культурну політику є його офіційне визнання як складової туристичної та культурної індустрії. Це передбачає внесення змін до нормативно-правових актів, зокрема Закону України «Про туризм» [Закон України «Про туризм», 1995], а також адаптацію стратегічних програм у сфері культури, щоб вони враховували об'єкти трагедій, катастроф, геноциду, репресій та війни як потенційні туристичні маршрути культурного значення [17; 44].

Формування державної політики щодо таких об'єктів має ґрунтуватися на чітко визначених етичних принципах., зокрема:

- недопущення комерціалізації трагедії;
- забезпечення автентичності;
- збереження гідності постраждалих;
- включення освітнього та меморіального компоненту.

Інтеграція темного туризму має спиратися на системну співпрацю Міністерства культури та інформаційної політики, Державного агентства

розвитку туризму, Національного інституту пам'яті, регіональних управлінь культури та туризму, а також громадських ініціатив. До реалізації проєктів слід активно залучати:

- наукові установи (для історичної достовірності),
- місцеві громади (для підтримки знизу),
- представників креативних індустрій (для розробки сучасних форм подачі),
- міжнародних партнерів (для обміну досвідом та фінансування).

Політика меморіалізації подій новітньої історії залишається фрагментарною та несистемною — зокрема, трагічних наслідків війни. У цьому контексті темний туризм може слугувати не лише засобом збереження пам'яті, а й інструментом національного нарративу, що протистоїть зовнішнім інформаційним впливам і маніпуляціям.

Темний туризм повинен бути включений до державних та регіональних програм розвитку туризму, а також до програм національно-патріотичного виховання. Наприклад, це можуть бути:

- створення Національного реєстру місць пам'яті війни та зруйнованих об'єктів культурної спадщини з потенціалом туристичного використання;
- розробка маршрутів пам'яті, які поєднують відвідування меморіалів, музеїв, місць катастроф і боїв;
- підтримка музеєфікації місць трагедій (як, наприклад, планується для Бучі, Ірпеня чи Маріуполя);
- створення освітніх платформ для гідів, істориків, працівників культури, що працюють із темними маршрутами.

Також варто враховувати можливість інтеграції темного туризму в міжнародні культурні проєкти, наприклад, у межах програм ЮНЕСКО, Creative Europe, Horizon Europe тощо[44].

Попри потенціал темного туризму, існують об'єктивні бар'єри:

- відсутність чіткої стратегії пам'яті в державній політиці;
- низький рівень фінансування культурних ініціатив у регіонах;
- етичні конфлікти щодо репрезентації війни й страждань у публічному просторі;

- психологічна неготовність суспільства до осмислення недавніх травм;
- ризик маніпуляцій та політичного спекулювання на темі трагедій.

Ці виклики мають вирішуватися через міждисциплінарний підхід, співпрацю з фахівцями з психології, історії, права, музейної справи та комунікацій.

Потенціал для національного брендингу

Як свідчить досвід таких країн, як Польща (музей Аушвіц), Японія (меморіальний парк Хіросіми) чи США (меморіал 9/11), темний туризм може бути частиною бренду країни, не зменшуючи її гідності, а навпаки — підкреслюючи здатність до пам'яті, глибини, стійкості та гуманності. В Україні також є шанс побудувати такий образ — країни, яка не лише пережила трагедію, але й зуміла її осмислити та передати уроки іншим народам.

Включення темного туризму в культурну політику вимагає створення платформи, де агенти пам'яті — музеї, освітні заклади, громади, історики — спільно формують автентичний, етичний та просвітницький наратив про минуле. Саме через такий підхід можливо запобігти спотворенню пам'яті та зберегти її роль у формуванні ідентичності.

Темний туризм має високий потенціал як інструмент культурної політики України, що поєднує збереження пам'яті, просвітництво, громадську взаємодію та культурну дипломатію. Для ефективної інтеграції цього напрямку необхідна міжгалузєва координація, оновлення правової бази, інвестиції в інфраструктуру пам'яті та системна робота з громадами.

Уже сьогодні в Україні існують ініціативи зі створення цифрових реєстрів пошкоджених і зруйнованих об'єктів культурної спадщини. Наприклад, платформа Ukraine War Archive систематизує свідчення про воєнні злочини, включаючи карти поховань, фото- та відеоматеріали руйнувань, координати подій та інші архівні дані. Цей ресурс виконує функцію цифрової пам'яті, документуючи трагедії війни в публічному доступі та слугуючи інструментом для дослідників, правозахисників і громадських ініціатив [1].

Ініціатива RE:Ukraine від Shtab.net пропонує інтерактивну мапу зруйнованих об'єктів (будинків культури, шкіл, лікарень, пам'яток тощо), що постраждали внаслідок бойових дій, із можливістю фільтрації за регіоном, типом споруди та рівнем пошкоджень. Ця база даних активно оновлюється та дозволяє візуалізувати масштаби руйнувань у розрізі адміністративно-територіальних одиниць [13].

Однак наразі такі платформи мають переважно інформаційно-документальну функцію, не інтегровану в єдину систему на державному рівні. Для цілей темного туризму доцільно було б створити централізований публічний реєстр, який би включав не лише технічну фіксацію руйнувань, а й оцінку історичної, меморіальної та символічної цінності об'єктів. Такий реєстр міг би стати основою для формування тематичних маршрутів пам'яті, розробки освітніх та просвітницьких програм і формування культурної політики в умовах поствоєнної реконструкції.

3.4. Перспективи розвитку темного туризму в Україні з урахуванням міжнародного досвіду

Темний туризм, як форма вшанування трагічних подій через відвідування місць, пов'язаних із війнами, катастрофами та людськими стражданнями, має потенціал для розвитку в Україні, особливо в контексті збройної агресії росії, яка спричинила масштабні руйнування та численні жертви серед цивільного населення. У країнах Європи та світу темний туризм уже давно є не лише способом збереження пам'яті, але й частиною культурної політики, освітніх ініціатив і сталого туризму.

Успішними прикладами є туристичне використання:

- Лінії Мажино у Франції та Лінії Зігфріда в Німеччині;
- реконструкцій історичних битв у Польщі (битва під Грюнвальдом), США (Геттісберг), Росії (Бородіно);
- музеєфікації військових об'єктів — Intrepid у США, музей ВПС у Моніно, музей бронетехніки в Ізраїлі тощо.

В Україні потенціал темного туризму пов'язаний із такими місцями як Бабин Яр, Чорнобиль, Іловайськ, Буча, Ірпінь, Маріуполь та інші міста, що зазнали воєнних злочинів. Ці локації можуть стати не лише об'єктами

пам'яті, а й просторами для критичного осмислення минулого, сприяння громадському діалогу та збереження історичної правди.

Унікальним прикладом формування простору пам'яті в умовах війни є Харків. Незважаючи на постійні обстріли, у місті зберігалося активне культурне життя: відбувалися концерти в метро, театральні постановки, діти створювали малюнки, а митці – інсталяції з уламків боєприпасів. Ці мистецькі практики не лише підтримували моральний дух, а й стали формою документування подій, що відбувалися на очах. Уже в перші місяці війни виникла ідея музеєфікації цих ініціатив, зокрема — відкриття Музею миру та майбутнього Музею відродження Харкова

Для комплексного аналізу можливостей і обмежень впровадження темного туризму в Україні доцільно застосувати SWOT-аналіз (табл. 1).

Таблиця 1.

SWOT-аналіз перспектив розвитку темного туризму в Україні

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weaknesses)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Велика кількість об'єктів, пов'язаних із трагічними подіями. 2. Досвід організації турів у зону відчуження. 3. Підвищений інтерес з боку іноземних туристів. 4. Високий емоційний потенціал темного туризму. 5. Розвиток культурних ініціатив у місцях трагедій (наприклад, Харків: мистецтво в метро, виставки, арт-об'єкти) як приклад локального спротиву та формування пам'яті. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність законодавчого регулювання у сфері темного туризму. 2. Етичні ризики, пов'язані з комерціалізацією трагедій. 3. Низька готовність місцевих громад приймати туристів у місцях пам'яті. 4. Відсутність стандартів збереження та інтерпретації об'єктів.
Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)

<ol style="list-style-type: none"> 1. Інтеграція темного туризму у державну культурну політику. 2. Отримання міжнародної підтримки (ЮНЕСКО, культурні фонди, гранти). 3. Створення цифрових маршрутів пам'яті (доповнена реальність, VR). 4. Виховання молоді через просвітницьку функцію туризму. 5. Створення нових місць пам'яті шляхом музеєфікації мистецьких об'єктів, створених під час війни (виставки, траншейне мистецтво, графіті, фестивалі). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Політизація теми та спотворення історичних фактів. 2. Суспільний спротив проти перетворення місць трагедій на туристичні об'єкти. 3. Продовження активних бойових дій та нестабільна безпекова ситуація. 4. Відсутність державного контролю якості реалізації турів. 5. Ризик перетворення місць трагедій на "туристичні фотозони" без гідного осмислення. 6.
--	---

Досвід країн, які пережили військові конфлікти, свідчить, що темний туризм може виступати не лише механізмом збереження пам'яті, а й інструментом відновлення туризму в постконфліктний період. Так, в Ізраїлі активно розвивається паломницький та медичний туризм попри тривалу збройну напругу. У Хорватії після завершення війни було реалізовано масштабну стратегію брендингу, яка трансформувала країну в одну з найпопулярніших туристичних дестинацій Європи [26].

Досвід Харкова показує, що навіть у прифронтових умовах можливе створення культурного простору пам'яті, який у майбутньому може стати частиною туристичних маршрутів з елементами темного туризму. Це підтверджують ініціативи з відкриття музеїв, використання арт-об'єктів (зокрема з уламків боєприпасів) та театральні проєкти, що вже зараз мають потенціал бути включеними до меморіальних маршрутів

Сучасна туристична стратегія має враховувати чутливість теми: не допустити перетворення місць трагедій у комерційний атракціон. Важливо створювати простори для осмислення, вшанування і співпереживання, а не для сенсацій та "індустрії болю".

Міжнародний досвід країн, що пережили воєнні конфлікти — таких як Хорватія, Боснія і Герцеговина, Камбоджа, — демонструє, що туризм може стати не лише фактором економічного відновлення, а й ефективним інструментом збереження пам'яті та формування національної ідентичності. Зокрема, у цих країнах було створено туристичні маршрути на основі місць трагедій і культурної травми, що поєднують меморіальну функцію з пізнавальним і гуманістичним змістом [21].

У контексті України, цей досвід є особливо цінним. В умовах післявоєнної реконструкції необхідно розробити національну стратегію розвитку темного туризму, яка враховуватиме не лише економічні фактори, а й соціокультурні особливості. Така стратегія має включати: участь місцевих громад у формуванні змісту маршрутів пам'яті, опору надмірній комерціалізації, інтеграцію освітніх і виховних функцій, а також співпрацю з міжнародними організаціями. Важливо, щоб темний туризм в Україні не став «індустрією болю», а навпаки — платформою для діалогу, гідного вшанування та культурного зцілення нації.

Водночас важливо не механічно копіювати зарубіжні моделі, а шукати баланс між меморіалізацією, суспільним осмисленням та розвитком туризму. Формування таких туристичних маршрутів потребує не лише інфраструктурного відновлення, але й делікатного підходу до інтерпретації історичних подій — з урахуванням досвіду країн, що пережили схожі травми. Застосування концепції «лагідного» маркетингу є одним із ключових чинників ефективного позиціонування постраждалих територій: він передбачає не агресивне просування, а м'яке залучення уваги до місць пам'яті, через емоційний наратив, освітню складову, історичну автентичність і повагу до жертв трагедій.

Такий підхід дозволяє уникнути ризиків комерціалізації болю, створює умови для гідного вшанування, сприяє формуванню стійкого туристичного продукту, що не конфліктує з етичними нормами. Досвід міжнародних ініціатив, як-от Меморіалу жертв геноциду в Руанді чи меморіального комплексу в Хіросімі, показує: за умови належного залучення громад, фахової музейної інтерпретації та інформаційної роботи, навіть травматичні місця можуть стати простором діалогу, освіти і національного зцілення.

В українських умовах застосування «лагідного» маркетингу також передбачає активну участь місцевих громад у створенні та реалізації

маршрутів пам'яті. Їхній голос є ключовим у формуванні автентичного нарративу — саме через спогади мешканців, місцеві ініціативи, краєзнавчі проєкти можна досягти правдивої репрезентації подій. У поєднанні з цифровими інструментами — аудіогідами, AR/VR-рішеннями, онлайн-архівами — це відкриває нові можливості для просування України як держави, що транслює правду про трагедії, не експлуатуючи їх. Таким чином, темний туризм в Україні може стати не лише формою патріотичного виховання, але й елементом культурної дипломатії та національного відродження.

Перспективним напрямом розвитку темного туризму в Україні є створення «пам'ятних маршрутів» — екскурсійними стежками по локаціях масових злочинів або символічного спротиву. Подібну практику застосовують у Польщі (Освенцім), Франції (Oradour-sur-Glane), Великобританії (Cabinet War Rooms). Українські аналоги — Буча, Ірпінь, Іловайськ, Маріуполь — можуть бути осмислені як місця скорботи, пам'яті й національного самоствердження. Головна умова — етична подача, участь громад і фахове кураторство [26].

Таким чином, при належному законодавчому врегулюванні, етичному підході до організації маршрутів та налагодженні партнерства з міжнародними організаціями, темний туризм може стати не лише джерелом доходу, а й важливим засобом збереження колективної пам'яті, формування національної ідентичності та поширення правди про війну в Україні.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі проаналізовано основні етичні виклики, суспільне ставлення та перспективи розвитку темного туризму в Україні в умовах війни. Встановлено, що популяризація місць трагедій як туристичних об'єктів супроводжується складними моральними дилемами — балансом між збереженням пам'яті й небезпекою комерціалізації болю.

Підкреслено важливість участі постраждалих громад у формуванні туристичних нарративів, а також дотримання принципів етичної чутливості, зокрема — згоди, достовірності, поваги до контексту та психологічної безпеки. Виокремлено необхідність розробки кодексів поведінки для гідів, туроператорів та музейних працівників, які працюють з темною спадщиною.

Аналіз публічного дискурсу, медіа та наукових джерел свідчить про амбівалентне ставлення українського суспільства до темного туризму. Зокрема, у підрозділі 3.2 розглянуто реакцію місцевих громад на популяризацію місць трагедій, а також згадано дослідження Аруна Нага і Санджая Мішри (2024), які описують негативні наслідки відсутності діалогу з локальними спільнотами. Крім того, в роботі проаналізовано публічні висловлювання жителів Бучі, Ізюма та інших міст, що демонструють занепокоєння через можливу комерціалізацію трагедій. Водночас зазначено, що саме молодь і культурні активісти виступають потенційними провідниками нових підходів — через цифрові формати, візуальні наративи та етичні інтерпретації.

Особливу увагу приділено можливостям інтеграції темного туризму в культурну політику України. Запропоновано включення цього напряму до стратегічних програм пам'яті, освітніх маршрутів і культурної дипломатії, а також формування єдиного реєстру зруйнованих об'єктів спадщини як основи для туристичного осмислення. Платформи *Ukraine War Archive* та *RE:Ukraine* вже демонструють перші кроки у фіксації культурних втрат і меморіалізації.

Застосування міжнародного досвіду (Руанда, Хіросіма, Освенцим) показало важливість делікатного балансу між меморіалізацією, етичністю та просвітництвом. Водночас Україна потребує індивідуальної стратегії, заснованої на врахуванні свого унікального досвіду, колективної травми та ще триваючого збройного конфлікту.

Проведений SWOT-аналіз підтвердив, що темний туризм може стати інструментом збереження пам'яті, національного брендингу, культурної дипломатії та патріотичного виховання, але лише за умов міждисциплінарного підходу, оновлення законодавства, співпраці з громадами та етичного позиціонування в інформаційному просторі.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі було здійснено комплексне дослідження феномену темного туризму в українському контексті, зокрема його зв'язку з культурною спадщиною, зруйнованою внаслідок війни, та етичними викликами популяризації місць трагедій. На основі теоретичних підходів, кейс-аналізу українських локацій (Буча, Ізюм, Маріуполь) та міжнародного досвіду, встановлено основні тенденції, загрози й перспективи розвитку темного туризму як інструменту колективної пам'яті, ідентичності та культурної політики.

Темний туризм охоплює не лише відвідування місць трагедій, а й виконує освітню, меморіальну, етичну й терапевтичну функції. Його соціокультурна значущість полягає в здатності сприяти осмисленню історичних травм і збереженню національної пам'яті. Особливої актуальності ця практика набуває в Україні в умовах воєнної агресії, коли виникають нові простори скорботи й спротиву.

З'ясовано, що зруйновані об'єкти культурної спадщини — церкви, музеї, театри, історичні райони — за умов належного етичного підходу можуть стати осередками темного туризму. Успішна інтеграція таких локацій у туристичні маршрути вимагає участі місцевих громад, врахування моральних меж, дотримання принципів поваги до жертв та уникнення комодифікації болю. У цьому контексті важливо залучати не лише фахівців-істориків чи музейників, а й психологів, правозахисників, представників локальних ініціатив, які можуть забезпечити делікатне й справедливе трактування подій.

Міжнародні практики (Хіросіма, Руанда, Освенцим, Ground Zero) підтверджують, що меморіалізація трагедій можлива за умови балансу між емоційною глибиною, достовірністю, просвітництвом і суспільним діалогом. Ці підходи можуть бути адаптовані в Україні з урахуванням локального контексту, ментальних особливостей і ще не завершеного воєнного конфлікту. Водночас досвід іноземних моделей підкреслює: успіх реалізації темного туризму залежить не від масштабності меморіалів, а від чесного, емпатичного й контекстного підходу до кожного окремого об'єкта.

У ході дослідження виявлено, що темний туризм володіє значним потенціалом як інструмент формування стійкої культурної політики, здатної поєднувати збереження історичної пам'яті, підтримку локальних спільнот та етичне осмислення травматичних сторінок минулого. Такий підхід сприяє не лише розвитку туристичної індустрії, а й активізації міжкультурного діалогу, формуванню критичної свідомості, підвищенню культурної відповідальності та просуванню принципів сталого розвитку у сфері культури. Запропоновано низку стратегічних кроків: створення державної концепції розвитку темного туризму, запровадження етичних стандартів для гідів і туроператорів, розвиток цифрових інструментів меморіалізації (платформи Ukraine War Archive, RE:Ukraine), формування реєстру об'єктів спадщини з туристичним потенціалом. Важливо передбачити не лише туристичні маршрути, а й освітні програми, інтерактивні музейні формати та дослідницькі ініціативи, що базуються на принципах відповідальності та гідності.

Таким чином, темний туризм в Україні здатен стати не лише формою осмислення трагедій, а й потужним гуманітарним ресурсом для післявоєнного відновлення, патріотичного виховання, культурної дипломатії та збереження національної ідентичності. За умови стратегічного підходу та міждисциплінарної взаємодії він може відігравати роль не лише інструмента пам'яті, а й платформи діалогу між суспільством і минулим, яка сприяє формуванню цілісного, етично зрілого наративу про пережите.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Архів війни в Україні. Цифрова пам'ять про російське вторгнення [Електронний ресурс]. – 2023. – Режим доступу: <https://ukrainewararchive.org>
2. Берегова М. Темний туризм як чинник формування туристичної привабливості : бакалаврська робота. – Київ, 2023. – 54 с.
3. Берегова Н. Темний туризм як інструмент формування національної пам'яті : дипломна робота. – Київ, 2023.
4. Біррова О. Історико-культурна спадщина України: цифрові технології збереження та популяризація в умовах воєнних дій // Грані. – 2023. – № 5. – С. 90–94.
5. Бондарець О. Музеї: збереження спадщини, осмислення минулого, формування ідентичності // Наукові записки НаУКМА. Історія і теорія культури. – 2021. – Т. 4. – С. 106–112.
6. Вовк О. «Ми будемо обговорювати майбутнє та мріяти разом»: культурно-мистецьке життя та музеєфікація міського простору Харкова в умовах війни // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія. – 2022. – Вип. 62. – С. 160–180. – DOI: <https://doi.org/10.26565/2220-7929-2022-62-07>.
7. Дашевська І. М. Екскурсійна діяльність в умовах війни // Світові досягнення і сучасні тенденції розвитку туризму та готельно-ресторанного господарства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Запоріжжя, 2022. – С. 129–132.
8. Державна служба статистики України. Туристична діяльність в Україні : статистичний збірник. – Київ : Держстат, 2020. – 124 с.
9. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 № 2404-VI // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>

10. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 № 1805-III // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>
11. Закон України «Про туризм» від 15.09.1995 № 324/95-ВР (зі змінами станом на 2024 рік) // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>
12. Захарін С. Роль туризму у справі збереження та популяризації об'єктів національної культурної спадщини // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм. – 2020. – № 3(1). – С. 55–71. – DOI: 10.31866/2616-7603.3.1.2020.207497.
13. Інтерактивна мапа пошкоджених об'єктів. RE:Ukraine. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reukraine.shtab.net/objects>
14. Корчевська Л. Стан, особливості та перспективи туризму у воєнний та поствоєнний періоди // Управління розвитком сфери гостинності : регіональний аспект : матеріали міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. – Чернівці, 2022. – С. 337–341.
15. Кругляк М. Є. Боснія і Герцеговина як приклад вдалого розвитку туризму у післявоєнний час // Туризм і готельно-ресторанна справа: виклики та рішення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 березня 2023 р.). – Київ: НУБіП України, 2023. – С. 268–270.
16. Кушнар'єв В., Поліщук О. Мілітарі-туризм як інноваційний напрямок екстремального та пізнавально-розважального туризму // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм. – 2018. – № 1. – С. 107–117. – DOI: <https://orcid.org/0000-0001-9450-1428>.
17. Міністерство культури та інформаційної політики України. Проєкт Стратегії розвитку культури України на 2023–2030 роки. – Київ, 2023.

- 18.Музей Маріуполя. Маріуполь пам'ятає [Електронний ресурс]. – 2023. – Режим доступу: <https://mariupol-museum.org.ua/project/mariupol-pamyataye/>
- 19.Овчаренко М. Занедбана культурна спадщина як об'єкт темного туризму : курсова робота. – Київ, 2024. – 23 с.
- 20.Овчаренко М. Формування туристичного бренду як складова іміджу України в умовах воєнного стану : магістерська робота. – Київ, 2024. – 105 с.
- 21.Тимошенко Т., Шевчук О., Шевчук О. «Легідний» маркетинг та позиціонування громад і регіонів в контексті повоєнного відновлення туризму в Україні з врахуванням світового досвіду // Економіка та суспільство. – 2024. – № 64. – DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-152>
- 22.Фастовець О. Сфера туризму у повоєнний період: досвід для України // Економіка та суспільство. – 2022. – № 40. – DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-43>
- 23.Хохлов Д. С. Тематизація пам'яті у практиках темного туризму : стаття // Туризмознавчі студії. – 2024. – № 2. – С. 45–53.
- 24.Шильнікова З. М., Дульцева І. І., Матушкіна М. В. Темний туризм як напрям спеціалізованого туризму // Теоретичні і прикладні аспекти геоєкології. – 2021. – № 2. – С. 112–119.
- 25.Шиян І. К. Темний туризм як новий напрям розвитку туристичної галузі в умовах війни // Наука і молодь у ХХІ сторіччі: зб. матеріалів ІХ Міжнародної молодіжної науково-практичної інтернет-конференції (30 березня 2023 р., м. Полтава). – Полтава: ПУЕТ, 2023. – С. 173–175.
- 26.Яременко Д. Аналіз міжнародного досвіду розвитку туристичної галузі у воєнний та повоєнний періоди : кваліфікаційна робота магістра. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2022. – 79 с.

27. Amnesty International. Ukraine: Deadly Mariupol theatre strike a clear war crime by Russian forces – new investigation [Электронный ресурс]. – 2022. – Режим доступа: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/06/ukraine-deadly-mariupol-theatre-strike-a-clear-war-crime-by-russian-forces-new-investigation/>
28. Bajc V. Collective memory and tourism: Globalizing transmission through localized experience // *Journeys: The International Journal of Travel and Travel Writing*. – 2006. – Vol. 7, № 2. – P. 1–20. – DOI: <https://doi.org/10.3167/jys.2006.070201>.
29. BBC News. Bucha killings: What we know about alleged Russian war crimes [Электронный ресурс]. – 2022а. – Режим доступа: <https://www.bbc.com/news/world-europe-60967480>
30. BBC News. Ukraine war: Mass burial site found in retaken Izyum – Zelensky [Электронный ресурс]. – 2022б. – Режим доступа: <https://www.bbc.com/news/world-europe-62920945>
31. BBC News. Ukraine war: The children of Mariupol and the fear they cannot forget [Электронный ресурс]. – 2022с. – Режим доступа: <https://www.bbc.com/news/world-europe-61179093>
32. Human Rights Watch. Ukraine: Apparent War Crimes in Russia-Controlled Areas [Электронный ресурс]. – 2022. – Режим доступа: <https://www.hrw.org/news/2022/04/03/ukraine-apparent-war-crimes-russia-controlled-areas>
33. Lanoix, M. Taming death: palliative care and the civilized self // *Journal of Bioethical Inquiry*. – 2011. – Vol. 8, № 3. – P. 275–286. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s11673-011-9311-6>
34. Light, D. Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism // *Tourism Management*. – 2021. – Vol. 83. – 104232. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104232>

35. Magano J., Fraiz Brea J. A., Leite Â. M. Dark tourism, the Holocaust, and well-being: A systematic review // *Heliyon*. – 2023. – Vol. 9(1). – e13064. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e13064>
36. Magano J., Fraiz-Brea J. A., Leite Â. Dark Tourists: Profile, Practices, Motivations and Wellbeing // *International Journal of Environmental*
37. Mahrouse G. War-Zone Tourism: Thinking Beyond Voyeurism and Danger // *ACME: An International Journal for Critical Geographies*. – 2016. – Vol. 15, № 2. – P. 330–345.
38. Marchenko O., Postol A., Marusei T., Babko N., Semendiak V., Salnikova M. Trends and characteristics of the Ukrainian touristic industry development in war conditions and the prospects for emerging from the crisis // *Revista de la Universidad del Zulia*. – 2024. – Vol. 15, № 42. – P. 407–427. – DOI: 10.46925/rdluz.42.23
39. Nag A., Mishra S. Exploring Dark Tourism in Mining Heritage: Competitiveness and Ethical Dilemmas // *Journal of Mining and Environment*. – 2024. – Vol. 15(3). – P. 863–887. – URL: https://jme.shahroodut.ac.ir/article_3010_06087b8bcda8a1fcff43bd2d584e82eb.pdf
40. NV.ua. Kyiv suburb unveils memorial plan for Russian war crimes in Bucha [Електронний ресурс]. – 2023. – Режим доступу: <https://english.nv.ua/nation/kyiv-suburb-unveils-memorial-plan-for-russian-war-crimes-in-bucha-50502304.html>
41. Popiuk A. Dark tourism motivations: Simulation, emotional contagion and topographic comparison // *Sociologija i prostor*. – 2020. – Vol. 58, № 219. – P. 229–250. – DOI: 10.5673/sip.58.2.5
42. *Research and Public Health*. – 2022. – Vol. 19(19). – 12100. – DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph191912100>
43. Sharpley, J. *Dark Tourism: The Attraction of Death and Disaster*. – London: Thomson Learning, 2005. – 192 p.

44.UNESCO. Culture in Times of Crisis: Policy Guide for Heritage and Tourism Recovery. – Paris: UNESCO, 2023.